

УДК 111.852:2:94.(477) (130.1), 271Ю2 (10/17) :008

ІСИХАЗМ В ДУХОВНІЙ КУЛЬТУРІ ВІЗАНТІЇ ТА КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Сапожнік Ольга Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент, докторант,
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, м. Київ
<http://orcid.org/0000-0003-3510-5817>
DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.vi33.279>
olgavasylivna08@gmail.com

Розглянуто ідею транспозиції ісихазму у світоглядну і музичну культуру православ'я Київської Русі; окреслено зв'язок культур Візантії та Київської Русі в царині християнського культурного контексту й релігійно-мистецького світогляду. Означено сакральні сенси транспонування духовної практики ісихії в мистецтво та естетосферу православ'я, зокрема, їх прояв у художньо-символічних та образно-евокативних формах, зокрема й церковних музичних практиках, що забезпечує вкорінення естетики ісихазму в архетипах і метаобразах етнокультурної ідентифікації українців.

Ключові слова: ісихазм, духовна культура, Київська Русь, Візантія, церковна естетика, естетосфера культури православ'я.

Постановка проблеми. Важливим методологічним принципом естетичного дослідження ісихії в контексті духовної культури Візантії та Київської Русі є культурологічний діалоговий підхід до розуміння особливостей ісихазму як форми світогляду й молитовної практики. Мається на увазі діалог культур Візантія – Київська Русь, духовний вплив афонської традиції настановлення етнокультурної ідентичності киеворусичів. Культурологічна методологія діалогу в естетичних дослідженнях розроблена у працях Ю. Афанасьєва, М. Бахтіна, Г. Батищева, Є. Більченко, Ю. Легенького, В. Малахова, І. Сюдюкова, Л. Терещенко-Кайдан, П. Шевчук, Ю. Юхимик. У свою чергу, цей метод доповнює міждисциплінарний підхід, бо виходить на взаємодію естетики і культурології, естетики й мистецтвознавства.

Варто зауважити, що сучасні дослідження ісихазму ведуться, в основному, у філософському, релігієзнавчому, теологічному, історичному, культурологічному, мистецтвознавчому і літературознавчому аспектах. Однак комплексних культурологічних та філософсько-естетичних досліджень духовної культури ісихазму на даний час немає, чим і обумовлюється вибір теми публікації, її актуальність і наукова доцільність.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед сучасних дослідників, хто аналізує ісихастську проблематику в контексті єдності естетики та релігієзнавства, треба назвати С. Аверинцева, В. Бичкова, В. Личковаха, В. Малахова, Д. Мануссакіса, С. Хоружого, Т. Целік, Т. Чайку та ін. Феномен печерного подвижництва та візантійського ісихазму досі є дискусійним питанням медієвістики в історії релігії, філософії і культури. Серед західних дослідників вагомими є праці прот. Мейендорфа, арх. Василя Кривошеїна, проф. В. Лосського, архимандрита Кіпріяна Керна. Давньоруську печерну аскезу вивчають науковці Т. Бобровський, І. Гарат, С. Горський, Ф. Замалеєв, А. Зотц, Є. Кабанець, О. Смоліна, Н. Тодоров, Л. Усікова та ін.

У контексті впливу візантійського ісихазму на духовне мистецтво православної України в різний період тисячолітньої історії досліджують мистецтвознавці та культурологи В. Воскобойнікова, М. Качмар, Н. Лазарович, І. Сахно, Н. Сиротинська, В. Снитіна, Л. Терещенко-Кайдан, Л. Усікова та ін.

Український дослідник візантійського аскетизму А. Царенко констатує існування у Візантії єдиної в її сутнісних основах релігійно-естетичної доктрини, яку правомірно ідентифікувати як патристичну, або як аскетичну естетику. Автор зауважує про наявність анагогічного характеру аскетико-естетичної традиції християнського Сходу. «Чуттєве пізнання людиною світу, споглядання нею краси навколишньої дійсності може значно сприяти піднесенню свідомості особистості до Горішньої Наддійсності» [10; 117]. За А. Царенком, аскетизм, у певному сенсі, являє собою, власне, саме духовне вдосконалення, особливу культуру посиленого або хоча б посилюючого, втім, таки активного, діяльного, наполегливого прагнення до Абсолютного, Вседосконалого, Сакрального – культуру, глибинною сутністю якої постає якомога успішніше подолання профанного в його різноманітних проявах і «прорив» до *Sacrum*'у. Причому, цей прорив має не лише онтологічний, гносеологічний та етичний, але й естетичний характер [10; 113].

Проте, слід зауважити про недостатність міждисциплінарних культурологічних та релігійно-естетичних досліджень, особливо з точки зору взаємовпливу візантійських та киеворуських ісихастських традицій на музичне мистецтво, естетосферу православного українця; транспонування еллінської та прадавньої української церковної музичної практики у архетипи та метаобрази етнонаціональної ідентичності; аналізу церковного мистецтва, окремих явищ духовної культури самітництва (аскетизм, молитовна практика, ісихія тощо).

Мета статті полягає у здійсненні комплексного аналізу естетичних транспозицій релігійно-духовних засад ісихазму, який вплинув на світоглядно-культурні особливості вияву вітчизняного східного християнства у православної свідомості й мистецтві Київської Русі, що дозволить визначити присутність ісихастської традиції у становленні естетосфери української музичної культури, зокрема церковного співу.

Виклад матеріалу дослідження. Візантійський ісихазм та печерний аскетизм Київської Русі належать до єдиного греко-православного світогляду, що успадкував деякі традиції античної, елліністичної, іудейської культур, в тому числі і музично-літургійні. Православна Церква, що називається Східною, вважає себе Вселенською, тому не обмежується сферою однієї певної культурної традиції, скажімо, духовним спадком елліністичної чи будь-якої іншої цивілізації, або певними формами, характерними лише для культури древнього Сходу. Спільним між Візантійським еллінізмом та культурою Київській Русі є те, що православ'я об'єднало багато різних етнокультур, давши їм єдину християнську віру, богословську літературу і церковне мистецтво, ідею ісихії («мовчання») у Богопізнанні та Богоспілкуванні.

Разом із тим, досліджуючи етапи становлення містичної філософії і духовної практики ісихастів у Східній Церкві, варто акцентувати на самотності чернечого самотництва Давньої Русі. Від свв. Антонія і Феодосія чернецтво уособлює духовні пошуки особистості у контексті східної містики, намагання «пізнати самого себе» через єднання з Богом у глибокій аскезі, печерній тиші і самозреченості. Впродовж історії православної Церкви змінюється розуміння людської природи та її духовних можливостей, зокрема на шляху свого освячення, обоження: утверджується ідея про божественну суть людини, адже Бог став людиною для того, щоб людина могла уподібнитись Богу.

Гесіхазм (від гр. *hesychia* – внутрішній спокій, тиша, відреченість) – філософська, містична та суспільно-політична течія у Візантії, основні положення якої були теоретично обґрунтовані у XIV ст. Григорієм Синаїтом, Григорієм Паламою, Миколаєм Кавасіолою. Але, як духовна практика, вона виникла в часи раннього християнства у єгипетських пустельників, а згодом у середовищі афонських монахів. Самозаглиблена молитва сформувалася спочатку в Єгипті у III – поч. IV ст., розроблялась упродовж IV-VII ст. синайськими та єгипетськими аскетами: Макарієм Єгипетським, Євгарієм, Іоаном Ліствичником. Дослідник Порфірій Успенський у творі «Схід християнський» зазначає, що монашество на Афоні було ще у V-VI ст., проте, було знищене нападами арабів у 670–776 рр. Саме після варварських спустошень імператором Костянтином віддано Афон для ісихастської чернечої молитви. Першим анахоретом Афону був св. Петро, проте, офіційно перший монастир там засновано у 963 р. за благословенною Грамотою імператора В. Македонського. Засновником чернечого ісихастського життя та законодавцем стає свт. Афанасій у 1000 р. (за П. Успенським) [8; 37].

Перші ісихасти на Афоні проповідували уявлення про існування вічного нетварного Божественного Світла, що з'явилося під час Преображення Христа і просіяло їм (афонським аскетам) у нагороду за відлюдне і чисте життя. Необхідною умовою сприйняття цього Божественного Світла («енергейї») ісихасти проголосили містичне споглядання, спокійне зосередження на Ісусовій молитві, яка б відволікала від усього профанного, що навколо. У радикальному чернечому ісихазмі відомі заклики до суворого аскетизму, повної зневаги до власної особистості, смирення перед Божою волею, сакрального самозречення.

Зародження ісихазму припадає на IV ст. Це, насамперед, час занепаду морального ідеалу в житті ранньохристиянської Церкви. Причини цього занепаду полягали в зовнішній зміні стану християнської релігії з часу Костянтина Великого – її одержавленні. З припиненням гонінь у житті віруючих помічається деяка розслабленість та безтурботність: визнані державою християни стали менше піклуватися про спасіння своїх душ. Св. Іоанн Златоуст помічав опустошіння людей, храмів, збайдужіння, навіть при прийнятті Святого Причастя. Блаж. Ієронім відзначав, що Церква після віку мучеників стала могутньою та багатою, але убогою на добродіє. До Церкви дехто йшов із недобрими намірами, точилася релігійна боротьба. Більше того, язичницькі традиції ще були досить відчутними і значно гальмували запровадження християнських начал.

Аскетична чернеча духовність, дух таємничого пастирства є рушієм для віруючого суспільства, даючи розуміння необхідності для кожної людини всіма силами своєї душі, не умиртвляючи в ній нічого природного, діяльно прагнути до Бога. «Бога не можна бачити і не можна долучитися до його сутності, але ж ми тільки Богом живемо, отже, єдиний і нероздільний Бог; у якійсь Своїй мірі недоступний, а в якійсь іншій Своїй мірі доступний, причому Бога, в міру його доступності чи у міру Його дії на нас, теж треба вважати Богом вічним і нествореним» [1; 343].

Відтак ісихія досягається в аскетичних умовах чернечого існування, зокрема у затворництві, відлюдництві (наприклад, у печерах, підземних храмах, монастирях, келіях – від Афону до Києво-Печерської лаври і чернігівських Антонієвих печер). Благодатна тиша служила ісихастам як у

Візантії, так і в Київській Русі засобом досягнення концентрованого стану духу, його креативного потенціалу, що вів до осягнення мудрості Слова. Тільки в такому стані, згідно з ісихазмом, можна наблизитися до духовної співтворчості, до синергії «сороботничества», отримання благодаті, до креативу споглядання Першообразу, що створювало духовні підвалини життєстійкості. Мовчанням і безсловесною, «сердечною» молитвою ченці-затворники досягали вищого ступеня духовної досконалості, осяяння серцем та «умного» зору, коли людина здатна побачити нестворене Фаворське світло. Його енергійні відблиски можуть упасти на неї і надихнути на преображення, а згодом, на духовну та художньо-естетичну креативність в церковних мистецтвах.

У монастирській культурі ісихазм є стрижнем східно-християнського чернечого послуху, тобто головним шляхом Богошукання й Богопізнання, яким упродовж століть проходить чернецтво Православної Церкви. Одним із перших у християнському чернецтві сформулював ідею ісихії прп. Григорій Синайський, загально визнаний Вчитель ісихазму, що прийшов на святій Афон зі святої Синайської гори. У повчанні до афонських подвижників, пустельників та ченців він закликав до збереження розуму й «умної» молитви, заповідав, щоб шукали Господа на молитовній дорозі, тобто в серці, шляхом виконання заповідей. Під законом заповідей мав на увазі сердечно виявляючи безпосередню віру, тому що «з неї струменіє всяка заповідь і утворюється просвітлення душ, в яких тоді з'являються наступні плоди істинної віри: стриманість, любов і нарешті, Богом дарована смиренність як початок і зміцнення любові» [3; 50].

Святитель Василій Великий у IV ст. окреслив правила істинно чернечого життя, так звані «Киновіальні порядки», що лягли в основу майбутніх монастирських статутів Східної Церкви. Метою було піднести чернече життя до високого ідеалу християнського подвижництва. «Киновією» вважалося спільне місце проживання, гуртожиток, в якому існує спільна власність майна, «вигнана протилежність налаштувань одне до одного, з корінням винищені всякі суперечки, сум'яття, сварки», все спільне: і душа, і настрої, і тілесні сили, ...один Бог, одне спасіння, що увінчалось загальними подвизаннями, спільною працею, спільними вінцями, ...один, але не єдиний, у множині» [8; 351]. Святитель Василій Великий окреслив одну мету подвижницького життя, що полягала у спасінні душі.

Ідею киновії продовжив у своїх теоретичних поглядах на релігійно-моральну складову християнського подвижництва монах Феодор Студит. Він запровадив правила киновії у Студійській обителі у VIII ст. у Візантії. Для Феодора Студита метою християнського життя було спасіння душі через моральну досконалість, а така «досконалість полягала в придбанні загально-християнських чеснот. Царство Боже всередині вас є» [8; 361]. Засоби досягнення цієї мети у чернецтві інші, серед них головними є зречення світу та пов'язані з ним чернечі обітніці безшлюбності, некористолюбності, слухняності, також відречення від власної волі.

Ісихастське вчення про сутність і енергії було викладене в Маніфесті афонського чернецтва – «Святогірському томосі», який склали у 1340 р. афонські подвижники за участю святителя Г. Палами як спільну відповідь на нападки Варлаама. У ньому стверджувалось і пропагувалось вчення про нетварні енергії, вказувалось, що «світло Преображення не можна назвати просто травним, бо в ньому відкрився сам Господь» [1; 341]. Енергія Божого осяяння розумілася «не тільки вічною – створені небесні сили й ангели теж вічні, – а й нетварною, тобто Самим Богом» [1; 343].

Отже, ісихазм сягає корінням в апостольську і мученицьку духовність першохристиянських громад. Водночас, це не лише релігійно-містичне вчення, а певна форма світогляду і навіть духовної культури, яка охоплювала світоглядно-філософські, етико-моральні та художньо-естетичні уявлення. Його поширення серед освічених верств давньоруського суспільства мало велике значення для засвоєння деяких важливих історико-філософських ідей того часу, зокрема неоплатонізму, в його візантійському варіанті святоотцівської теології, етики та естетики. Відбулася і транспозиція ідей ісихазму у сферу церковного мистецтва Київської Русі.

Аскетична традиція ісихазму поширена в Київській Русі перш за все прп. Антонієм, який заснував перші печерні монастирі (анахоретські), де збиралися його учні та послідовники, сприяючи розповсюдженню культу ісихії. Згодом наступники Антонія Печерського, послідовники ідей і духовної практики ісихії, розійшлися по всій Русі-Україні та оселилися у скитах і монастирях. Так, монастирськими центрами розвитку самобутньої древньої київської культури, мистецтва, освіти і письменства, завдяки подвижницькій діяльності прп. Антонія та його «Київської печерної школи», стали, окрім Києва, монастирі у Чернігові, Любечі, Новгороді, Переяславі, Пскові, Володимир-Волинському, Ярославлі, Галичі, Ростові, Суздалі, Турові та багатьох інших містах Київської Русі [7; 5-12].

Києворуські ченці через афонський досвід були спадкоємцями первинного єгипетського і палестинського чернецтва, вони здійснили і проявили в собі ідеали чернечого християнського життя,

культуру святості. Наші монастирські пращури, подібно найдавнішим святим Сходу, брали на себе образ усамітненого і саможертвовного життя, прагнучи досягнути Бога [7; 10].

Формування чернечої аскези XI–XII ст. мало київське середовище. Тому маємо безліч згадок про печерні монастирі в Києві: Києво-Печерський, Гнилицький (кінець XI–XV ст. – скит Києво-Печерської лаври), Видубецький (друга пол. XI–XVIII ст. – аж до заборони відлюдницької практики через грабунки кримських татар), Звіринецький (XII–XVII ст.), Кирилівський (XI–XIV ст.), Микільський (XIII–XV ст.), Щекавицький (засновано у XIII ст.), Межигірський (XV–XVIII ст.), Китаївський (XVI–XVIII ст.) та багато ін. Низка київських печерних комплексів – Сирецький, Смординський, Юрківський, Солом'янський, Голосіївський, Феофанівський, Пирогівський та ін. – за браком історико-археологічних даних можуть бути лише умовно віднесені до печерних монастирів.

Православні відлюдники XI–XVII ст. намагались реалізувати себе у печерництві. Найдавніші київські монастирі, що виникали в XI–XII ст., пов'язані, на думку Т. Бобровського, із загальним процесом християнізації, носили місіонерський характер. Поява печерних осередків на території України у XIV–XV ст. – це поширення у середньому Подніпров'ї оновленого Візантійського ісихазму в тлумаченні болгарського чернецтва. Нарешті, третя хвиля київського печерництва XVII–XVIII ст. – це ідея про «безкорисність» Ніла Сорського, адаптована до потреб скитового чернецтва [2; 47].

Засилля апофатичного богослов'я утверджувало містичний, гностично-синтетичний, а не раціональний шлях досягнення Бога, тобто духовну практику ісихазму. Саме така практика і складає контекст православної Ісусової молитви. Усе життя монастирської спільноти, сутність чернечої культури були підпорядковані культу безперестанної молитви серцем. Молитовна синергія (злиття сакральних енергій) в житті кожного монаха відіграє надзвичайну роль і складає невід'ємну частину його шляху до Благодаті.

Релігійний дух ісихії (культури мовчання) впливав на світогляд та свідомість давньоруської людини, яка через духовну практику тихої, безперестанної Ісусової молитви була глибинно пройнята ісихастською ідеєю «Божественної енергії», про що свідчать численні згадки в Києворуських літературних пам'ятках тієї доби. Прп. Іоанн Дамаскін, праці якого перекладалися старослов'янською мовою, розумів «енергію» як вроджену силу кожної суті. Саме цим він пояснює спорідненість світових сутностей, тому що «одна енергія». Енергія несе у собі потенцію буття і є прообразом сущого. Крім цього, енергія природна, і завжди перебуває в русі, сила «умної душі», тобто її розум, теж є енергією.

Вчення про Божественну енергію є догматичним обґрунтуванням ісихазму, націленого на відтворення прямого зв'язку людини з Богом через синергію [4; 71]. Молитовне «умне» співдіяння, духовна співтворчість ісихастського подвижництва через синергійність веде до «співпраці», енергійного злиття Божественної благодаті й вільної людської волі.

У чернечій духовній практиці і монастирській культурі загалом релігійний зміст синергії має і естетичні виміри, свої художні форми, особливо, коли ісихія осмислюється як Божественне, або радісне «художество» Духа, що складає основу «естетики аскетизму» (В. Бичков, А. Царенок).

Відтак, релігійні стосунки з Господом на рівні ісихастської синергії є духовною співтворчістю, благодатною співпрацею у плані Спасіння. Людина – це образ і подоба Бога за архетипами Духа, Слова і Креації, а тому здатна до творчості, вільного і свідомого творення, за допомогою Божою, а надалі, завдяки своїй душі, очищенню серця, вигнанню із себе гріха і гріховних помислів.

Православна Церква приймає будь-яке вчення про благодать, яке не обмежує або пригнічує людську свободу, «добру волю», зокрема і в творчості (це, зокрема, обґрунтував Іоан Максимович у книзі «Ліотропій»). Недаремно апостол Павло казав: «ми співпрацівники (synergoi)» (1 Кор. 3, 9). Якщо ми прагнемо досягти повноти синергійного спілкування з Господом, то повинні не тільки уповати на Божу поміч, але й зробити свій духовний внесок шляхом душевного зусилля і добродійного напруження, кенозису, саможертвовності, «приреченості» себе на Добро.

Вивчаючи естетичні засади духовного діалогу Візантії та Київської Русі, мистецтвознавець і культуролог Л. Терещенко-Кайдан розглядає візантійську православну музичну культуру як засіб релігійного піднесення та досвіду у сфері абсолютного і трансцендентного, божественного і, власне, така музична культура зберегла в Україні свої ісихастські традиції та специфічну нотацію упродовж століть. Вона зародилася у Візантії на основі античної музичної системи, проте розвивалася у візантійський, ранньохристиянський період, коли з'явилися перші монастирі з практикуванням ісихії. Згодом візантійська музична культура поширилася і на територію Київської Русі, де використовувалася у літургічній практиці Церкви для найкращої передачі змісту богослужбових текстів [9; 110–111].

Досліджуючи взаємодію візантійської та киеворуської культури у часовому просторі, Л. Терещенко-Кайдан зауважує, що ідея створення світу, його «початку» та «кінця» відбилися на психології сприйняття часу та часового простору греків і слов'ян: час «тече» мов би крізь людину, він

завжди перебуває у теперішньому стані. Тому немає ні минулого, ні майбутнього як таких, а є лише «теперішнє минулого» та «теперішнє майбутнього». Це час актуального буття. Він, як і простір, наперед заданий людині (Августин Блаженний).

На синергійній та креативній ідеї духовного співдіяння закладені основи «естетики ісихазму» (В. Личковах) як художніх вимірів духовної практики безперестанної сердечної, «умної», Ісусової молитви. Ісихастське вчення ставило за мету вдосконалення релігійної душі особистості, збагачення морального і духовного життя через відмову від говоріння і занурення у софійну тишу, спокій, світло Слова як Божої Істини. Ісихастські традиції набули естетичну транспозицію в церковному мистецтві Київської Русі [5; 147].

Як зазначає українська дослідниця Л. Усікова, ісихія, згідно зі святоотцівським розумінням, досягається через обітницю мовчання, де у духовній практиці безмовної Ісусової «умної» молитви відбувається сходження Божественної Благодаті на людину у формі синергії («спільного діляння»). Аналогічне киеворуське трактування ісихії можна знайти у працях «книжників» (наприклад, «Моління Данила Затворника», «Житіє і ходіння Даниїла, Руської землі ігумена»). Говорячи про злет давньоруського мистецтва після прийняття християнства, не можна забувати, що воно є естетично багатим насамперед своїм етнокультурним світовідчуттям, поєднаним з новою вірою. Вершиною художньої творчості стало органічне поєднання досить суперечливих світоглядних уявлень (язичництво з його тілесно-почуттєвим світосприйняттям, де людина «розчинена» в природі, і християнство – з його заклик до відмови від грішного буття й орієнтацією людини на вищі сакральні, божественні цінності) [4; 73].

Висновок. Отже, духовно-моральний та естетичний зміст ідей ісихазму важливий для сучасної культурології з точки зору «транспонування» культу ісихії у світоглядну і художню культуру Православ'я. Можливість такої транспозиції у Візантії та Київській Русі обумовлювалась єдиним релігійно-мистецьким світоглядом і спільним християнським культурним контекстом. Якщо не можна наблизитися до Бога раціональними земними помислами і діяннями, то залишається шлях містичного, позараціонального і понадчуттєвого, тобто духовно-естетичного устремління до Нього. Виникає «естетика ісихазму», в якій сакральні сенси духовної практики ісихії набувають транспонування в мистецтво та естетосферу релігійного життя, його художньо-символічних, образно-евокативних форм, зокрема в церковних піснеспівах. Таким чином, естетосфера культури православ'я часто виникає за рахунок транспозиції світоглядних ідей ісихазму на художньо-образне мислення, на окремі види церковного мистецтва. Згодом мистецтво Київської Русі сприяє утвердженню естетичних транспозицій ісихазму в архетипах і метаобразах української культурної ідентичності.

Список використаної літератури

1. Бычков В. В. Малая история византийской эстетики; отв. ред. Л. Лутковский. Киев : Путь к истине, 1991. 408 с.
2. Бобровський Т. А. Печерні монастирі й печерне чернецтво в історії та культурі середньовічного Києва. Київ, 1995. 389 с.
3. Кабанець Є. Давньоруська печерна аскеза і візантійський ісихазм. *Духовна спадщина Київської Русі*. Одеса, 1997. Вип. 2. С. 49-68.
4. Личковах В. А., Усікова Л. С. Синергія ісихазму та людська креативність у релігійно-естетичному вимірах. *Мультиверсум: Філософський альм.* / Гол. ред. Лях В. В. Спецвипуск. Київ, 2012. С. 46-87 [240 с.].
5. Личковах В. А. Естетика святвiдношення в українській художній культурі. *Філософія етнокультури: теоретико-методологічні та естетичні аспекти історії української культури*. Київ: Парапан, 2011. 196 с.
6. Наделяева Е. Т. Традиции исихазма в русской средневековой культуре: автореф. дис...канд. культуролог. наук : спец. 24.00.01 «Культурология». Москва, 2004. 19 с.
7. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Українське монашество / отець Іван Огієнко; [упоряд., авт. іст.-біогр. нариса та коментарів М. С. Тимошик]. Київ: Наша культура і наука, 2002. 393 с.
8. Постнов М. Э. История христианской церкви (до разделения церквей 1054 г. Москва, 1964. 543 с.
9. Терещенко-Кайдан Л. В. Еллінський та слов'янський етноси як основа культурного діалогу двох країн. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. № 1 (7). 2016. С. 107-116.
10. Царенок А. В. Естетичний потенціал візантійської аскетичної. *Філософські обрії: Наук.-теорет. журн.*. Вип. 37. С. 111-123 (2017).

References

1. Bychkov V. V. A small history of Byzantine aesthetics; отв. ред. L. Lutkovskiy. Kyev : Put k ystine, 1991. 408 s.
2. Bobrovskiy T. A. Cave monasteries and cave monasticism in the history and culture of medieval Kiev. Kyiv, 1995. 389 s.
3. Kabanets Ye. Ancient cave Askeza and Byzantine isyism. *Dukhovna spadshchyna Kyivskoi Rusi*. Odesa, 1997. Vyp. 2. S. 49-68.
4. Lychkovakh V. A., Usikova L. S. Synergy of Ishyism and human creativity in religious and aesthetic dimensions. *Multyversum: Filosofskiy almanakh* / Hol. red. Liakh V. V. Spetsvypusk. Kyiv, 2012. S. 46-87 [240 s.].
5. Lychkovakh V. A. Estety'ka svyatovidnoshennya v ukrayin's'kij xudozhnij kul'turi. *Philosophy of Ethnoculture: theoretical-Methodological and aesthetic aspects of the history of Ukrainian culture*. Kyiv: Parapan, 2011. 196 s.

6. Nadeliaeva E. T. Traditions of ishihasm in Russian medieval culture: avtoref. dys. na soyskanye nach. stepeny kand. kulturoloh. nauk : spets. 24.00.01 «Kulturolohyia». Moslva, 2004. 19 c.
7. Ohiienko I. (mytropolyt Ilarion). Ukrainian monasism / otets Ivan Ohiienko; [uporiad., avt. ist.-biohr. narysu ta komentariv M. S. Tymoshyk]. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2002. 393 s.
8. Postnov M. E. History of the Christian Church (before the separation of churches 1054. Moskva, 1964. 543 s.
9. Tereshchenko-Kaidan L. V. Elinsky and Slavic ethnic groups as the basis of cultural dialogue of the two countries. *Proslomy sotsialnoi roboty: filosofii, psykhologii, sotsiologii*. № 1 (7), 2016. S. 107-116.
10. Tsarenok A. V. The aesthetic potential of Byzantine asketiki. *Philosophical horizons: Naukovo-teoretychnyi zhurnal*. Vyp. 37. S. 111-123 (2017).

ИСИХАЗМ В ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЕ ВИЗАНТИИ И КИЕВСКОЙ РУСИ

Сапожник Ольга Васильевна – кандидат педагогических наук, доцент, докторант, Национальная академия руководящих кадров культуры и искусств, г. Киев

Рассмотрена идея транспозиции исихазма в мировоззренческую и музыкальную культуру православия Киевской Руси; очерчена связь культур Византии и Киевской Руси в области христианского культурного контекста и религиозно-художественного мировоззрения. Обозначено сакральные смыслы транспонирования духовной практики исихии в искусство и эстетосферу православия, в частности, их проявление в художественно-символических и образно-эвокативных формах, в том числе церковных музыкальных практиках, обеспечивающих укоренение эстетики исихазма в архетипах и метаобразах этнокультурной идентификации украинцев.

Ключевые слова: исихазм, духовная культура, Киевская Русь, Византия, церковная эстетика, эстетосфера культуры православия.

HESYCHASM IN THE SPIRITUAL CULTURE OF BYZANTINE EMPIRE AND KYIVAN RUS

Sapozhnik Olga – PhD Pedagogical sciences, Associate Professor, PhD student of the National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts, Kyiv

The transposition of hesychasm into the worldview and musical culture of Kyivan Rus Orthodoxy has been considered. The connection between the Byzantine and Kyivan Rus cultures in the realm of Christian cultural context and religious and artistic worldview has been outlined. The sacral meanings of the transposition of the hesychasm spiritual practice into the art and aesthetic sphere of Orthodoxy have been determined, in particular, their manifestation in artistic, symbolic and figuratively evocative forms, including church music practices, which ensures the rooting of the hesychasm aesthetics in archetypes and meta-images of ethnocultural identification of Ukrainians.

Key words: hesychasm, spiritual culture, Kyivan Rus, Byzantine, church aesthetics, aesthetosphere of Orthodoxy culture.

UDC 111.852:2:94.(477) (130.1), 271Ю2 (10/17) :008

HESYCHASM IN THE SPIRITUAL CULTURE OF BYZANTINE EMPIRE AND KYIVAN RUS

Sapozhnik Olga – PhD Pedagogical sciences, Associate Professor, PhD student of the National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts, Kyiv

The purpose of the article is to consider the *transposition* of hesychasm into the worldview and musical culture of Kyivan Rus Orthodoxy ; to outline the connection between the Byzantine and Kyivan Rus cultures in the realm of Christian cultural context and religious and artistic worldview.

Methodology. An important methodological principle of the aesthetic study of hesychasm in the context of the spiritual culture of Byzantine and Kyivan Rus is the cultural and dialogical approach for understanding the hesychasm features as a form of worldview and prayer practice. It means the Byzantine - Kyivan Rus dialogue, the spiritual influence of the Athos tradition on the ethnocultural identity of the Kyivan Rus inhabitants.

Conclusion. The sacral meanings of the transposition of the hesychasm spiritual. practice into the art and aesthetic sphere of Orthodoxy have been determined, in particular, their manifestation in artistic, symbolic and figuratively evocative forms, including church music practices, which ensures the rooting of the hesychasm aesthetics in archetypes and meta-images of ethnocultural identification of Ukrainians.

Scientific novelty. An integrated analysis of the aesthetic transposition of the religious spiritual hesychasm principles has been carried out, which have influenced the world-view and cultural peculiarities of the national Eastern Christianity manifestation in the Orthodox consciousness and art of Kyivan Rus. This made it possible to determine the presence of the hesychasm tradition in the formation of the aesthetic sphere of Ukrainian musical culture, in particular church singing.

Practical importance. The spiritual, moral and aesthetic content of the hesychasm ideas is important for contemporary cultural studies relative to the "transposition" of the hesychasm cult into the worldview and artistic culture of Orthodoxy. The possibility of such transposition in Byzantine and Kyivan Rus was conditioned by a unified religious and artistic worldview and a common Christian cultural context, including church singing.

Key words: hesychasm, spiritual culture, Kyivan Rus, Byzantine, church aesthetics, aesthetosphere of Orthodoxy culture.

Надійшла до редакції 21.11.2019 р.

УДК 7.04(477)

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ КАНОНУ У ВІЗАНТІЙСЬКІЙ ІКОНОПИСНІЙ ТРАДИЦІЇ

Козінчук Віталій Романович – доктор філософії, член Національної Спілки художників України, доцент кафедри богослов'я ПЗВО «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого», провідний науковий співробітник Музею мистецтв Прикарпаття, м. Івано-Франківськ
<http://orcid.org/0000-0002-8518-5686>
DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.vi33.281>
br_vitalik@bigmir.net

Аналізується історичний розвиток іконографічного канону. Наводиться низка грецьких і латинських термінів, які належать до теорії та практики іконопису. Історія іконографічного канону в українському мистецтвознавстві і культурології практично не досліджена.

У науковій розвідці подається відповідь на питання про те, що таке «канон», «чин освячення ікон», «техніка ікони» та ін. Здійснено історичний огляд розвитку іконографічного канону на основі опрацьованих авторитетних наукових джерел.

Ключові слова: канон, канонічне мистецтво, ікона, іконографічний канон, іконописні правила, мистецтво, мистецтвознавство, Церква.

Постановка наукової проблеми. При детальному аналізі християнської іконографії Східної Церкви в науковому обігу прийнято використовувати тотожну термінологію «канон», «іконографічний канон», «іконописні правила» тощо. Водночас можемо констатувати, що художні правила, об'єднані з християнськими правилами, домінували як у мистецтві Середньовіччя, так і мистецтві Нового часу. Намагання віднайти ідеал в анатомічній пропорції і виокремити сталі (часто математично обґрунтовані правила) побудови завжди приваблювали художників. З поняттям канону пов'язаний цивілізаційний досвід минулого і сучасного Західної Європи і України. До терміну «канон» приписують використання «статичних» зразків, формування високих естетичних уподобань.

В українських і закордонних наукових мистецтвознавчих дослідженнях проявляється великий інтерес до поняття канону. Побуває думка, що в церковному мистецтві неможливо обійтися без канону і його меж. Прийнято вважати, що до іконографічного канону відносять усі норми сталих пропорцій. В історії європейського мистецтва канон завжди регламентував сукупність художніх прийомів у кожній конкретній епосі. Проте в українській науковій літературі ця проблематика практично не була належним чином висвітлена, чим і зумовлена *актуальність* статті.

Метою статті є висвітлення сутності канону у християнській культурі, побудовану на послідовності канонів, вироблених у різні часи становлення християнства.

Канонами послуговуються митці-ізографи як «нормативно-правовою» базою для написання ікон у Церкві.

Стан наукової розробки проблеми. В українській культурології відчувається прогалина у дослідженні питання про походження, значення і принципи художнього іконописного канону. Канон вплинув на формування культури як і навпаки. Актуальною для нашої наукової розвідки тематикою культурологи почали займатися лише на початку ХХ ст.

Серед відомих представників культурологічної і теологічної думки в означенні даної проблематики слід виділити В. Бичкова, М. Соколову, Я. Креховецького та ін. У згаданий період на радянському науковому просторі частково розглядали тему канону у мистецтві такі науковці, як: Д. Ліхачов, Б. Беренштейн, Г. Вагнер. Серед українських мистецтвознавців слід виділити Д. Антоновича, І. Свенціцького, П. Жолтовського, П. Білецького, В. Свенціцьку, В. Овсійчука, М. Станкевича, Д. Степовика, В. Мельника та ін. Проте у вищезгаданих культурологів і богословів знаходимо лише поверхові відомості про канон у культурі.

Особливо слід звернути увагу на думки В. Бичкова, який більш ґрунтовно підійшов до вивчення теми канону в культурі. Канон є ключовою ланкою в культурі. Він є одним із стрижневих елементів, що формують культуру ще від прадавніх часів. При всьому розмаїтті різних думок про канон у системі культури слід зазначити, що найбільш відчутною є еволюція канону саме в українській культурі, де канон завжди був основою для церковної іконографії.

Виклад основного матеріалу. Зародження іконописного правила: від *Catacumbae Romanae* до *Rituale*